

ÎN OGLINDA
ANTICHITĂȚII

Alexandra Ciocârlie a absolvit Facultatea de Limbi și Literaturi Străine a Universității din București, Secția de limbi clasice (1992), și este doctor în filologie cu distincția *summa cum laude* (2000). În prezent este cercetătoare la Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu“. A predat cursuri de literatură latină și literatură comparată la Universitatea din București și la Institutul de Teologie Romano-Catolică „Sfânta Tereza“ din București. A urmat studii aprofundate la Universitatea „Michel de Montaigne“ din Bordeaux. A beneficiat de numeroase burse de studiu: „New Europe College“; „Vasile Pârvan“ la Accademia di Romania din Roma; „Petre Țuțea“; bursă postdoctorală a Academiei Române. A publicat volumele *Juvenal*, 2002 (premiul pentru debut al Uniunii Scriitorilor din România și premiul pentru debut al revistei *România literară*); *Și totuși, clasicii...*, 2007 (nominalizare la Premiul Național pentru Arte, secțiunea literatură, și la Premiul pentru critică și istorie literară al Uniunii Scriitorilor din România); *Cartagina în literatura latină*, 2010 (premiul „Petru Creția“ pentru filologie clasică, acordat de Muzeul Național al Literaturii Române); *Ecouri ale clasicismului greco-latin în literatura română*, 2013; *În dialog cu anticii*, 2014.

ALEXANDRA CIOCÂRLIE

ÎN OGLINDA
ANTICHITĂȚII

SCRIITORII ROMÂNI
ȘI CULTURA GRECO-LATINĂ

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Câteva capitole din această lucrare au fost realizate, într-o primă formă, în cadrul proiectului „Valorificarea identităților culturale în procesele globale“, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

Redactor: Georgeta-Anca Ionescu
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Corina Roncea, Carmen Petrescu

Tipărit la Accent Print – Suceava

© HUMANITAS, 2016

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Ciocârlie, Alexandra
În oglinda Antichității: Scriitorii români și cultura greco-latină /
Alexandra Ciocârlie. – București: Humanitas, 2016
ISBN 978-973-50-5296-6
821.135.1.09:929

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372 743 382, 0723 684 194

Depărtarea care apropie

În chip evident, în literatura română amprenta Antichității greco-latine se lasă mai greu deslușită decât prezența unui model francez, italian ori german. Cu toate acestea, există un număr destul de însemnat de opere literare românești de inspirație antică din perioada veche până la cea actuală. Desigur, uneori e vorba de scrieri minore sau de pură erudiție. Alteori, legătura cu clasicitatea este incidentală sau se reduce la preluarea formală a unor procedee stilistice și retorice uzuale în vechime. Dincolo de astfel de scrieri, se remarcă însă în spațiul literar autohton mai multe opere de certă valoare estetică pentru care raportarea la Antichitate se dovedește a fi cu adevărat semnificativă și relevantă literar. Doar acestea din urmă ne interesează.

În astfel de cazuri, referințele la sfera clasică au un rol funcțional, iar nu unul decorativ. Pentru a lua doar un exemplu mai recent, în *Compunere cu paralele inegale* Gheorghe Crăciun intercalează pasaje rescrise din romanul *Dafnis și Cloe* între textele sale cu subiect contemporan despre relațiile de cuplu din România anilor '80. Secvențele reluate din opera lui Longos întregesc compoziția cărții, oferindu-i un plan de adâncime prin contrastul dintre palierele scrierii care vizează problematica iubirii în lumea antică și în cea modernă. Crăciun contrapune Antichitatea prezentului și utopia prozaismului. El rescrie romanul de dragoste elin în funcție de sensibilitatea cititorului actual: îi păstrează savoarea și prospețimea originare, dar îi corectează trăsăturile desuete, cum ar fi schematismul, caracterul accentuat retoric sau lipsa de verosimilitate. Autorul optzecist compune un text complex care contrabalansează ceea ce îi apare a fi platitudinea istoriilor de iubire contemporane dându-le profunzime și idealitate prin relaționarea cu vremurile de odinioară.

Recursul la exemple clasice nu echivalează cu o paradă de erudiție seacă. Invocarea modelelor din trecut nu se face neapărat pe un ton solemn,

atitudinea față de înaintașii iluștri nu este exclusiv pioasă. Antichitatea poate fi o sursă de gravitate, dar și de umor pentru scriitorii posteriori. Această situație se remarcă, de pildă, în opera lui George Coșbuc, presărată cu egloge și anacreontice, în care destule teme importante sunt de inspirație greco-latină. Conștiința faptului că existența umană este perisabilă îl determină pe poet să scrie nu doar versuri de factură horatiană care celebrează bucuria clipei trecătoare, ci și poeme combative aflate sub semnul lui Callinos și Tirteu, promovând principiul vieții ca luptă continuă. Tot astfel, frecvențele blesteme ale învinșilor și amenințări cu răzbunarea viitoare descind din imprecția vergiliană a muribundeii Didona care aruncă umbra lui Hanibal asupra neamului iubitului ei trădător. În studii de mitologie și folclor sau în poeme ca *Atque nos* răzbate mândria înrudirii dintre civilizația română și cea a vestitelor popoare antice. Pe de altă parte, în unele anecdote și poeme hazlii sau satirice sunt discreditate izvoare livrești încărcate de slava vechimii. Un exemplu ar fi poezia *Filozofii și plugarii*, care ia în derâdere erudiția curtenilor cu o vastă cultură clasică, incapabilă însă să-i ajute să lămurească o problemă de bun-simț: cunoștințele lor se dovedesc inutile în viața reală. La Coșbuc, modelul clasic poate să confere un titlu de noblețe sau, dimpotrivă, să stârneasă râsul prin inadecvarea valorilor propuse.

Uneori, comicul coexistă cu gravitatea în cadrul aceleiași scrieri alcătuite pe un tipar clasic explicit. Îmbinarea celor două registre poate fi semnalată din primul moment printr-o referință a cărei descifrare contribuie la corecta înțelegere a lucrării respective. Astfel, începutul *Țiganiadei* atrage atenția prin felul cum își justifică opțiunea literară autorul care și-a luat un model elin de prestigiu, filiația indicată permițând accesul la semnificații de adâncime ale operei. Invocarea muzei care i-a inspirat lui Homer *Batrahomihomahia* este relevantă, căci procedul uzual în epopeile clasice oferă o cheie a întregului poem eroi-comico-satiric alcătuit de scriitorul român. Văzând în Homer pe autorul *Iliadei*, dar și al unei parodii care răstoarnă canoanele acesteia, Budai-Deleanu își alege un etalon voit ambivalent al *Țiganiadei*. Opera lui, care transpune în registru comic materialul eroic preluat de la un precursor ilustru, oglindește degradarea valorilor epice în lumea modernă, precum și deprecierea inerentă a unui gen literar înalt cultivat cu măiestrie de poezii clasici.

În chip similar funcționează și motto-ul ales de Alexandru Odobescu pentru *Pseudokynegetikos*. Cuvintele lui Marțial *difficiles nugae* conțin un element de terminologie literară definitoriu pentru poezia lipsită de gravitate prin delimitare de cea solemnă. Peste secole, sintagma latină

califică falsul tratat de vânătoare drept bagatelă în contrast cu o lucrare serioasă, manualul cinegetic al lui Cornescu. Nimicurile laborioase pomenite cu falsă modestie de Marțial constituie esența paginilor scrise de Odobescu, iar citatele din clasici furnizează armătura operei lui. Prin confruntare cu o realitate prozaică, multe trimiteri „înalte“ din *Pseudo-kynegetikos* intensifică nota glumeață a compoziției izvodite de un cărturar înclinat să-și etaleze cunoștințele, dar și să-și persifleze propriul demers. Sprijinindu-se pe textele antice, scrierea lui Odobescu, pusă sub semnul autoderiziunii lui Marțial, aduce o revărsare de erudiție luată în glumă chiar de autorul ei.

Notabile sunt și frecvențele aluzii la sfera antică din opera lui Calistrat Hogaș, mențiuni care transformă memorialul de călătorie prin preluarea unor caracteristici ale epopeii. Autorul îmbină în chip inedit o specie literară modestă cu una majoră, aureolată de faima Antichității. Amestecul genurilor caracterizează o scriere eteroclită în care sublimul alternează cu derizoriul. Călătorul își compară adesea acțiunile cu isprăvile eroilor legendari, iar alăturarea înalță tonul însemnărilor pentru a-l submina imediat prin alunecarea în burlesc. Numeroase reminiscențe livești subliniază contrastul hazliu cu modelele ilustre. Hogaș înalță un gen umil prin trimiteri clasice și totodată își discreditează elanul erudit. Descifrarea acestor referințe evidențiază faptul că admirația pentru Antichitate a prozatorului este dublată de zâmbetul celui conștient de distanța dintre lumea veche și cea modernă.

Surgerea timpului nu împiedică însă întotdeauna asimilarea valorilor antice. Câteodată, reprezentanții epocilor noi se identifică, fie și doar parțial, cu personalități din lumea clasică. Scriind despre cei vechi, unii scriitori moderni ajung să se privească într-o oglindă neobișnuită. Raportarea constantă la Antichitate poate trăda, uneori, afinitatea de spirit. De pildă, în volumul *Monolog în Babilon*, care urmează scenariul biografiei lui Alexandru cel Mare alcătuite de Plutarh, aluziile la textele antice transpun dilemele și angoasele lui Alexandru Philippide. Fascinația pentru figura cuceritorului unor ținuturi fabuloase inaccesibile grecilor până la el corespunde dorinței de cunoaștere a poetului atras mereu de călătoriile menite să ducă la descoperirea lumii și totodată la dezvăluirea sinelui. Investigarea universului se suprapune peste demersul autoscopic, expedițiile în locuri primejdioase coincid cu explorarea neliniștilor launtrice. Chiar dacă mai puțin evident, modelul vergilian se face simțit și el în subtext. Impregnate de un lirism al nostalgiei mitice și al fuziunilor temporale și spirituale, poeziile lui Philippide trimit la osmoza insolită

din *Eneida*, în care erele legendare și istorice se contopesc, precum și la regretul pentru vremurile fabuloase și spațiul arcadic din *Bucolice*. Chiar deprins prin educație și exercițiu, clasicismul poetului pare a corespunde unei conformații lăuntrice.

Contactul cu Antichitatea poate presupune, uneori, descoperirea propriei identități. Influențat în tinerețe de poezia parnasiană atent cizelată, dar impersonală și rece, Ion Pillat era atras pe atunci îndeosebi de aspectele exterioare și pitorești ale lumii eline. Ulterior, când ajunge să pună piciorul pe țărmul grecesc, poetul asimilează pe deplin valorile clasice și descoperă veșnica tinerețe a Antichității. Călătoriile în Grecia îi prilejuiesc o veritabilă revelație, dezvăluindu-i vitalitatea clasicismului elin, precum și componenta sa afectivă ca parte integrantă a propriului univers spiritual. Volumele scrise în urma acestor expediții poartă o amprentă antică pregnantă. În *Țărm pierdută*, Pillat redescoperă vechea Helladă în priveliștile grecești contemporane, unde află urmele unei civilizații apuse, și totuși vii. În peisajul elenic, în care ruinele omniprezente vorbesc în egală măsură despre perisabilitate și despre puterea de dăinuire, miturile prind viață din nou, iar scrierile vechi li se adresează contemporanilor. Sonetele din *Scutul Minervei* propun o artă de tip clasic limpede și cumpănită, în care luciditatea triumfă asupra impulsurilor afective și controlul rațional asupra zbuciumului lăuntric. Adept al aticismului, poetul pledează pentru armonia clasică în opoziție cu stridențele moderniste apreciate de confracții lui. Poemele din volumul *Balcic* regăsesc lumea solară a Antichității grecești pe solul dobrogean. Prin suprapunerea civilizației orientale peste cea elină, orașul pitoresc cu minarete și sarcofage îi oferă lui Pillat accesul la o realitate mai adâncă, arătându-i drumul Helladei și înțelesul sufletului său.

În unele cazuri, se remarcă identificarea unor scriitori români cu figuri ale lumii greco-latine, referirile la Antichitate permițând configurarea unui autoportret indirect. În opera sa, Emil Cioran se raportează la cei vechi și pentru a se defini pe sine. Când vorbește despre antici, eseistul se asimilează celor pe care îi admiră, fiind atras de figurile lui Diogene, Caligula, Nero și Tiberiu, personaje defel „exemplare“. Există destule similitudini între comentatorul modern și obiectul investigației sale. Ca și Diogene, Cioran nu se exprimă în numele vreunei morale sau al vreunei metafizici și nu propune nimic, mulțumindu-se să vadă în om unicul obiect al meditației și al disprețului său. Sensibil la vraja decăderii, scriitorul e captivat de monarhii care suplinesc surparea măreției prin absurdități și nebulie. Ar dori să-l răzbune pe Nero în fața poste-

rității și să pună în valoare melancolia împăraților nebuni, precum și stilul lor, fără de care decadența ar fi lipsită de frumusețe. Încercând, parcă, în imaginație pulsionile pe care Tiberiu le lăsa să se manifeste liber, Cioran își mărturisește afecțiunea pentru acest împărat incapabil de iubire căruia omul i se părea de neînțeles. Înzestrat cu patima exilului, suveranul avea nevoie să simtă el însuși și să provoace altora frica pentru a-și da seama că e viu. Cât despre Marc Aureliu, Cioran regretă că acesta a fost un sceptic degradat sedus de ispitele filozofiei stoice. Ca împărat atotputernic, minat însă de singurătate și de sentimentul inutilității, el ar fi putut fi un reprezentant major al gândirii contradictorii mult prețuite de eseistul totodată dezabusat și vehement. În astfel de cazuri, scriitorul se identifică, explicit sau implicit, cu reprezentanți ai Antichității. Uneori, deși nedeclarată fățiș, tendința de asimilare se face simțită. De pildă, când vorbește despre Zenon, fenician elenizat, și Antistene, născut din mamă tracă, Cioran apreciază că în doctrina stoică și în cea cinică există un stil de gândire și de viață ivit pe alte orizonturi decât cele grecești. Metec și el, eseistul conchide că tot ce uimește și distonează într-o civilizație înaintată este produsul imigranților și al marginalilor setoși de strălucire. Simțindu-se tovarăș cu scepticii Atenei și cu descoperirea Romei, Cioran evocă frecvent o perioadă crepusculară care îl atrage în mod vădit, cea alexandrină. Ca și reprezentanții lumii elenistice, el ar vrea să combată ofilirea cuvintelor cu un rafinement alert chiar cu riscul de a sfârși într-o oboseală în care spiritul și verbul se contopesc și se descompun. Departe de a privi clasicitatea greco-romană ca pe un univers definitiv pierdut, scriitorul vede în ea o prefigurare a propriului nostru destin menit degradării. Lumea modernă nu are nimic în comun cu Antichitatea în plină strălucire, simetria stabilindu-se doar între Antichitatea în declin și decadența noastră. Fără a nutri oroare ori teamă în fața apusului, Cioran are o profundă afinitate cu romanii sfârșitului.

În chip oarecum similar, în *Dumnezeu s-a născut în exil* Vintilă Horia își transpune propria experiență când imaginează pribegia lui Ovidiu la Tomis. Silit să trăiască departe de țară după al Doilea Război Mondial, autorul se simte aproape de poetul proscris de către Augustus. Asimilarea are loc pe fondul cunoașterii intime a operei ovidiene. Exilul personajului închipuit de Vintilă Horia corespunde imaginii configurate în versurile celui în cauză. Pe de altă parte, romanul înregistrează modificarea percepției protagonistului asupra Tomisului. În interpretarea prozatorului cu nostalgia țării natale, locul ostil al condamnării lui Ovidiu se transformă în spațiu al revelațiilor esențiale. Ideea surghiunului ca

experiență inițiativă, idealizarea lumii dacice și descoperirea creștinismului aparțin autorului modern, iar nu celui antic. Cu toate acestea, romanul se raportează în permanență la creația poetului latin, iar elucidarea referințelor în cauză îngăduie trasarea profilului scriitorului român.

Tot astfel, Octavian Paler se identifică, într-o anumită măsură, cu protagoniștii legendelor și ai istoriei antice. În *Mitologii subiective*, el propune o abordare personală a miturilor eline, comentate prin prisma sensibilității scriitorului modern. Convins că trecutul are însemnătate doar în măsura în care se răsfrânge asupra noastră, autorul examinează cu atenție Antichitatea pentru a înțelege mai bine lumea contemporană. Paler se poziționează afectiv față de personajele fabuloase declarându-și simpatiile și antipatiile în funcție de propriile opțiuni morale. El îi preferă pe eroii capabili de fermitate și consecvență și îi respinge pe cei impulsivi și aventuroși. Pentru eseist, miturile nu fac doar obiectul unei preocupări intelectuale, ci implică și o opțiune existențială. Antichitatea și mitologia devin zone ale evadării din prezentul opresiv. Gustul plonjării în trecut și în fantezie echivalează cu un refuz al realității, iar retragerea în mitologie reprezintă o formă de eschivare de la angajarea în actualitate. Mereu fascinat de vechea Eladă, Paler nu încearcă să stabilească adevăruri general valabile, ci numai propriul său adevăr.

S-ar zice că depărtarea temporală și spațială față de Antichitatea greco-latină le îngăduie unora dintre scriitorii români o apropiere fertilă de propriul eu.

Pentru clasicism

Preocupați de problemele organizării învățământului autohton, mai mulți cărturari și scriitori români de seamă au militat, de-a lungul timpului, pentru studierea limbilor clasice în școală și totodată pentru cultivarea valorilor antice în lumea modernă.

„*Gimnastica morală*“

În ziarul *Timpul* nr. 134 din 28 iunie 1880, Eminescu semnează articolul de fond consacrat învățământului clasic din România. În condițiile în care mulți solicită reducerea și chiar eliminarea orelor de latină și de greacă drept nefolositoare pentru societatea actuală, poetul-gazetar pledează, dimpotrivă, pentru perpetuarea și intensificarea acestui studiu tocmai în temeiul utilității sale. Observând că, pretutindeni, mințile tinere s-au nutrit din „izvorul fecund“ al Antichității, care a contribuit la „dezvoltarea lor ulterioară“, Eminescu nu vede nici un motiv ca lucrurile să se petreacă altfel în spațiul românesc. Valoarea formativă a culturii clasice i se pare indiscutabilă, căci ea are „calitatea determinată de a crește“, fiind „în esență educativă“. E drept, pentru a-și împlini menirea de a favoriza evoluția intelectuală, e necesar ca apropierea de lumea veche să vizeze substanța, iar nu formele acesteia: „A învăța vocabule latine pe dinafară, fără a fi pătruns de acel adânc spirit de adevăr, de pregnanță și de frumusețe a antichității clasice, a învăța regulile gramaticale fără a fi pătruns de acea simetrie intelectuală

a cugetării antice este o muncă zadarnică, o literă fără înțeles.⁴¹ Esențial este ca tinerii să-și însușească spiritul antic, în care pot afla „regulatorul statornic al inteligenței și caracterului și izvorul simțului istoric“. Traducător ocazional din Homer, Horațiu și Ovidiu, Eminescu își sprijină argumentația cu privire la valoarea educativă a Antichității pe constatarea că cele mai dezvoltate state sunt tocmai acelea care au cultivat mai mult studiile clasice.

Cunoștințele de latină și greacă nu aduc un câștig pecuniar decât, eventual, celor care predau disciplinele respective, observă editorialistul. Beneficiul material nu reprezintă însă menirea lor, important fiind ca „spiritul de adevăr, ce domnește în cultura fixată prin ele, să stăpânească în societate“. În opinia lui Eminescu, studiul limbilor clasice ar trebui să fie limitat la reprezentanții claselor sociale care determină spiritul public – cărturari, jurisconșulți sau clerici –, acestora cerându-li-se însă o stăpânire deplină a domeniului. În schimb, celelalte clase se pot dispensa de cunoștințele respective, de vreme ce limba națională este suficientă pentru dezvoltarea inteligenței. Eminescu refuză amestecul dintre cele două tipuri de educație, cu sfere deosebite de activitate și finalitate diferită. Dacă scopul practic al învățământului real constă în aplicarea cunoștințelor spre a obține câștig, foloasele învățământului clasic nu sunt legate de profitul material individual, ci doar de caracterul și cultura omului. Asimilarea trecutului greco-latin e, într-un fel, comparabilă cu gimnastica în stare să dezvolte puterea și energia trupească, odată ce „pururea tânăra și senina antichitate conferă o atitudine analoagă spiritului și caracterului omenesc“. Potrivit

1. Ideea inutilității strădaniei de a deprinde mecanic forme gramaticale și sintagme latinești apare și în *Scrisoarea I*, unde este incriminată învățătura seacă și pedantă: „Cu murmurele lor blânde, un izvor de *horum-harum* / Câștigând cu clipoceală *nervum rerum gerendarum* / Cu evlavie adâncă ne-nvârteau al minții scripet, / Legănând când o planetă, când un rege din Egipt. / Amețit de limbe moarte, de planeți, de colbul scolii, / Confundam pe bietul dascăl cu un crai mâncat de molii.“

Cuprins

<i>Depărtarea care apropie</i>	5
Pentru clasicism	11
„Gimnastica morală“	11
O disciplină fundamentală	13
Trecutul, obiect de contemplație dezinteresată	17
Clasicism pentru actualitate	25
Despre clasici	34
Un apostat al clasicității antice	34
Impresii asupra literaturii latine	49
Un comparatist atras de Antichitate	59
La început a fost Homer	76
Pe urmele clasicilor	87
Epopoea degradată	87
Nimicuri nevoiașe	111
Un călător „anacronic“	125
„ <i>Et in Arcadia nos!</i> “	135
În oglinda Antichității	148
Actualitatea ruinelor	175
Reverberații antice	186
Antichitatea vie	194
Metamorfozele exilului	205
Clasicismul ca mod de a simți	221
Măști mitologice	235
Rescrieri moderne	250